

ETICKÝ KODEX KNIHOVNÍKA A INFORMAČNÍHO PRACOVNÍKA

Přehled zahraničních zkušeností

Jarmila Burgetová, Knihovna Akademie věd ČR v Praze

I.

Kdosi chytrý před časem pravil...“To, co nelze prosazovat zákonem, nutno řešit etickým kodexem“... Jaký je vztah zákonů a kodexů? Zákon upravuje **závazně** určité činnosti nezbytné pro chod a rozvoje veřejného života a dává státu pravomoci ke kontrole dodržování zákonné úpravy. Kodexy obvykle navazují na zákony tam, kde zákonná úprava není nezbytná, a to tím, že obvykle zavazují ty, na něž se vztahují, aby příslušné zákony dodržovali. Dodržování etických kodexů není právně vynutitelné.

Co rozumíme pod pojmem etický kodex?

- Souhrn pravidel, zásad, které se dobrovolně zavazujeme dodržovat tam, kde nejsme vázáni zákonem či zákonnými normami.
- Soubor dokumentů, jejichž prostřednictvím se proklamují etické cíle a pravidla jejich dosažení.
- Soubor dokumentů, které mají za úkol formulovat etické zásady institucí, organizací, sdružení, profesí, firem.

Je nutno mít na mysli, že výklad toho, co je etické a co není etické, může být značně subjektivní. V případě etických kodexů se tedy předpokládá, že příslušná instituce, organizace, firma, sdružení, představitelé profese dosáhnout v této věci v zájmu objektivitu jistého kolektivního konsensu. Kodexy etiky, ať už se vyskytují i pod jinými názvy, mají jako hlavní náplň úpravu, regulaci nebo úsilí o regulaci etických otázek.

Motivací profesních sdružení, spolků, asociací, komor je snaha zavazovat své členy k dodržování určitých etických norem v zájmu udržení vysoké odborné úrovně činností nebo služeb. Některé kodexy jsou orientovány navenek – mimo profesní sdružení, spolek, asociaci apod., jiné naopak dovnitř – směrem ke členům, zaměstnancům. Často se zaměřují jen na způsob plnění pracovních povinností, na technické a pracovní postupy a pak nelze mluvit o etických kodexech v pravém slova smyslu. V podobných případech může jít o směsici odborně-technických, praktických, morálních vodítek a pravidel, jimiž by se subjekty měly řídit.

Je zajímavé, že počet etických kodexů v nejrůznějších oblastech lidského konání (a samozřejmě také v knihovnictví a informační činnosti) se neustále rozšiřuje –ve Spojených státech amerických, tak i v Evropě. Čím to je? Pravděpodobně vítězí představa, že služby a činnosti nelze hodnotit výhradně z ryze odborné stránky. Vyžaduje se něco navíc, a tím je dodržování některých obecnějších zásad a morálních principů.

Nelze popřít, že existují pochybnosti o účinnosti etických kodexů. Obecně totiž platí, že to, co není vynutitelné, nemůže být ani účinné. Proto by měla být Pravidla etických kodexů by proto měla být realistická a minimálně s náznaky vynutitelnosti jejich plnění. Určitě by kodexy neměly vzbuzovat podezření, že existují pouze proto, že se to právě „nosí“, jinými slovy, že existují jaksi „pro ozdobu“, pro reklamu nebo dokonce mají sloužit ke „zviditelnění“ dané instituce, organizace, spolku, asociace či profese.

II.

Také v našem oboru najdeme nepřeberné množství publikací, materiálů, článků na téma etika v knihovnictví a informační činnosti – tedy příkladů, jak se těmito otázkami zabývají kolegové ve světě. Ve svém příspěvku se nezabývám českými příspěvky k danému tématu, to není mým úkolem. V duchu „zadání“ jsem se omezila pouze na problematiku etických kodexů, což je jen úzká výseč z množství etických otázek, s nimiž jsme v současné době v knihovnictví a informační činnosti konfrontováni. Cenzura, intelektuální svoboda, volný přístup k fondům a informacím, ochrana osobních údajů, přístup k elektronickým zdrojům, etika ve výuce knihovníků, to je jen krátký výčet témat, která dnes na celém světě (a samozřejmě také u nás) knihovnici probírají. Nejde však o témata, která se dotýkají pouze veřejných knihoven, stejně tak je řeší vědecké, odborné a další typy knihoven. Pořádají se ankety, uskutečňují průzkumy, zpracovávají analýzy a různá hodnocení. Tytéž problémy řeší muzejníci a archiváři.

Proto je zcela mimo časové možnosti podat vyčerpávající přehled zahraničních příkladů a zkušeností. Jen pro zajímavost a zároveň jako doklad svého tvrzení uvádím, že literární rešerše z naší databáze KKL a zahraničních bází LISA, LL a ISTA na téma „Etické kodexy v knihovnictví“ časově ohraničená na dokumenty z let 1990 – 2003 v češtině, slovenštině, angličtině a němčině s celkovým počtem 117 záznamů zaplnila 51 stran a druhá rešerše na téma „Etika v knihovnictví“ s 331 záznamy dokumentů dokonce 120 stran.

Nakonec jsem se rozhodla podělit se s Vámi o zkušenosti, které zachytila nová publikace IFLA z roku 2002, vydaná pod názvem **The Ethics of Librarianship: An International Survey**. Jejím editorem je pan Robert W. Vagan. Přemluvu napsal předseda FAIFE (IFLA Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression) Alex Byrne, který byl při letošním korespondenčním hlasování zvolen v IFLA „President – elect“ pro léta 2003-2005. V roce 2005 převezme funkci předsedy IFLA. Je ředitelem Univerzitní knihovny Technické univerzity v australské Sydney. Sborník obsahuje zkušenosti ze 17 zemí z celého světa.

Mým druhým pramenem se stala publikace Ruské knihovnické asociace, která v edici „Knihovnická politika a zákonodárství“ vydala řadu velice zajímavých knih. Zmíněný sborník nazvaný „**Bibliotečnaja etika v stranach mira**“ je z roku 2002, jeho editory jsou V.R. Firsov a I.A. Trušina, obsahuje kromě úvodní stati Vladimíra Firsova, náměstka ředi-

tele Ruské národní knihovny v Petrohradu, etické kodexy nebo výklady a zkušenosti z 25 zemí z celého světa.

Konečně jako třetí nesmírně cenný zdroj mi posloužila zcela nová polská publikace „**Bibliotekarz w świecie wartości**“ neboli „Knihovník ve světě hodnot“. Jde o materiály z polské národní konference, která se konala letos v květnu ve Wrocławu, sborník vydala tamní Dolnoslezská vyšší pedagogická škola za redakce Stefana Kubowa. V rámci přípravy na tuto konferenci rozeslal Zdzislaw Gebolyš ze Slezské univerzity v Katovicích dotazník evropským knihovnickým spolkům a sdružením, týkající se etických kodexů. Na základě získaných odpovědí zpracoval velice aktuální přehled do příspěvku, který na konferenci přednesl. Analyzuje v něm 14 etických kodexů evropských zemí. Ve sborníku je otištěn pod názvem „Etické profesní kodexy knihovníků v Evropě“.

Zatímco v publikaci IFLA najdeme statě o etických kodexech ze třech bývalých socialistických států (Rusko, Estonsko, Litva), ruský sborník referuje navíc také o etickém kodexu slovinském, chorvatském a ukrajinském a náš blízký polský kolega Gebolyš zmiňuje ve svém příspěvku ještě také kodex estonský a moldavský.

Pokud bychom chtěli získat úplný obraz o **etických kodexech v evropském knihovnictví**, pak mohu uvést, že v dostupných pramenech máme k dispozici nebo víme o tom, že existují etické kodexy ve Velké Británii, Francii, Švýcarsku, Švédsku, Itálii, Finsku, Holandsku, Portugalsku, na Islandu, připravuje se v Norsku. Bylo by – zdá se – snazší vyjmenovat evropské země, jejichž knihovnická komunita etický kodex dosud nepřijala. Na webové stránce

IFLA/FAIFE <http://www.ifla.org/faife/ethics/codes.htm> věnované etickým kodexům jsou zveřejněny anglické překlady etických kodexů ze 13 evropských zemí.

Z výše uvedeného vyplývá, že se ve svém příspěvku zabývám prioritně **evropskými** zahraničními zkušenostmi, a to z několika důvodů. Jsou nám bližší a mohou být pro nás konkrétní inspirací. Mnohé vycházejí ze stejné nebo obdobné historické situace. Z tohoto důvodu se také podrobněji zabývám etickými kodexy přijatými v postkomunistických zemích.

Nelze přehlédnout fakt, že největší důraz na etické otázky je tradičně kladen v USA a je jisté, že se mnohému můžeme v tomto směru z amerického knihovnictví přiučit. Stačí vyhledat v prohlížeči „Google“ – Etické kodexy v knihovnictví – a dostaneme přes 4000 odkazů na dokumenty a další informace převážně americké provenience. Totéž potvrzují obě rešerše z naší i světových knihovnických databází, UNESCO portál pro knihovny, web IFLA. Vždyť Americká knihovnická asociace – ALA (American Library Association) vydala svůj první etický kodex již v roce 1903, další známá vydání jsou z let 1938, 1981 a poslední revize z roku 1995. Dalším závažným právním a etickým dokumentem ALA je tzv. Library Bill of Rights, zákon knihovnických práv, první vydání z roku 1948, dále 1961, 1980 a nejnovější z roku 1996. V USA vychází od roku 1992

také časopis „Journal of Information Ethics“, který se věnuje výhradně této problematice.

Příčiny „zaostávání“ knihovnictví postkomunistických zemí v otázkách etiky a etických kodexů dost výstižně zdůvodnila ruská kolegyně Julia P.Melentieva z Moskevské státní univerzity ve své stati „Profesní etický kodex ruských knihovníků“ pro zmíněnou publikaci IFLA „Etika knihovnictví“. Cituji:

„Po mnoho let profesní svědomí ruských knihovníků zakoušelo nejtvrďší tlak totalitárního státu, který považoval knihovny výhradně za nástroje ideologického vlivu. Rozvoj etických pravidel nebyl možný v situaci, kdy ideologický rámec striktně určoval jak vnější „profesní prostor“ (vztahy mezi orgány a institucemi), tak vnitřní prostor (vztahy s uživateli). Tyto okolnosti způsobily, že knihovníci (a pracovníci jiných profesí) v SSSR neměli své vlastní profesní etické kodexy, jaké byly v ostatních zemích přijímány již v první polovině 20.století.“

Rozpracováním a přijetím etických pravidel se začalo zabývat jako první mezi postkomunistickými zeměmi Chorvatsko (1992), pak Slovinsko (1995), dále Ukrajina (1996), Rusko a Estonsko (1999) a konečně Moldávie (2000). V Estonsku, Chorvatsku a Slovinsku dle zjištění kolegy Gebolyše došlo již k novelizaci přijatých kodexů. Podle našich informací probíhají přípravy k přijetí etického kodexu také v rumunském spolku knihovníků. Polská konference uspořádaná letos na jaře naznačuje, že rozpracování a přijetí etického kodexu knihoven je v Polsku rovněž na pořadu dne.

III.

Z množství etických kodexů, kterou jsou dnes k dispozici, jsem vybrala pro rozbor dva ze západních států – z **Francie a Švýcarska** a dva ze zemí postkomunistických – **ze Slovinska a z Ruska**.

Ruský a slovinský etický kodex se zabývá téměř výhradně základními etickými pravidly chování a jednání knihovníků: mají proto poněkud deklarativní charakter. Slovinský kodex (český překlad vyšel v časopise Čtenář) uvádí ve deseti bodech, co by měl knihovník dělat, jak se chovat atd., ruský kodex akcentuje jinými slovy totéž zhruba ve stejném rozsahu.

Etické kodexy knihovníka (francouzský a švýcarský) jsou oproti předchozím mnohem podrobnější a hlavně členitější.

Francouzský kodex, přijatý národní radou ABF – nejvyšším orgánem Spolku francouzských knihovníků 23.března 2003, obsahuje kromě preambule čtyři oddíly, nazvané 1.) Uživatel, 2.) Knihovní fond, 3.) Provozovatel knihovny 4.) Profese.

Švýcarský kodex, přijatý valným shromážděním BBS - Spolku švýcarských knihoven a knihovníků 4.září 1998, je rovněž obsáhlejší, ale členění na oddíly se od francouzského v některých bodech liší. Skládá se ze sedmi oddílů – Obecné principy, Tvorba knihovního fondu, Přístup k dokumentům, Ochrana fondů, Vzdělávání, Spolupráce, Odpovědnost. Je

doplňen podrobnými vysvětlivkami k jednotlivým oddílům. Na rozdíl od ostatních kodexů, které nesou v angličtině název „Code of Ethics“, ve francouzsky mluvících zemích jde o kodexy deontologie¹ – francouzsky „Code de déontologie du bibliothécaire“.

IV.

Bohužel mezi „zaostalé“ a totalitním režimem postižené země, které etické otázky zanedbaly, musíme počítat také Českou republiku. Sice můžeme uvést, že máme na čem „stavět“ a z čeho čerpat. Předčasně zesnulý dr. Karel Janoš z Ústavu knihovnictví informačních studií FF UK nám zanechal na téma etiky v našem oboru několik studií a statí a hlavně stále aktuální skripta „Informační etika“, inspirativní jsou i články některých autorů z počátku devadesátých let, Michala Růžičky, Petera Pálky, Jiřího Cejпка, Jiřího Sedláka a dalších. Značnou pozornost etickým otázkám v knihovnictví věnoval v letech 1991 – 1994 slovenský časopis „Knížnice a informácie“, v prosinci 1992 uspořádala kolokvium na téma „Knihovnická etika“ Katedra knižničnej a informačnej vedy FF Univerzity Komenského v Bratislavě.

Není náhodou, že se tato problematika dostala i do programu zahajovacího plenárního odpoledne tradiční české národní konference Knihovny současnosti 2003 v Seči. Máme co dohánět. Pro inspiraci je k dispozici mnoho dobrých příkladů a zahraničních zkušeností.

Literatura:

1. **The ethics of librarianship: An international survey/** [International Federation of library Associations and Institutions]. Ed. by Robert W. Vaagan. With an introd. by Alex Barbe. – München: Saur, 2002, VI, 344 p. (IFLA Publications – 101)
 2. **Bibliotečnaja etika v stranach mira.** Sbornik kodeksov. [Rossijskaja bibliotečnaja asociacija- sekcija po bibliotečnoj politike i zakonodatel'stvu] Sostav. V.R.Firsov, I.Ja.Trušina. –Sankt-Peterburg, Izd. Rossijskoj nacional'noj biblioteki 2002, 156 s.
 3. **Bibliotekarz w świecie wartości.** Materiały konferencji Wrocław, 15 – 16 maja 2003 r. Pod red. Stefana Kubowa. –Wrocław, Dolnoślaska Szkoła Wyzsa Edukacji TWP 2003, 129 s.
 4. **Code de déontologie du bibliothécaire.** ABF 2003.
 5. **Code de déontologie des bibliothécaires suisses.** BBS 1998.
 6. **Russian Librarian's Professional Ethics Code.** RLA 1999.
 7. **Code of Ethics of Slovenian Librarians.** SLA 1995.
- Český překlad. In: Čtenář, 2001, č. 1, s. [33]. Slovenský překlad. In: ITlib, 2002, č.2, s. 45.

¹ součást etiky zabývající se povinnostmi, nauka o povinnostech